

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ
INTERNET:

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17
<http://www.cbos.pl>

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89
E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/131/131/98

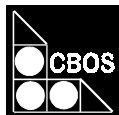
AUTOPORTRET I OBRAZ ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO POLAKÓW W LATACH '88 i '98

DWUTYSIĘCZNY KOMUNIKAT Z BADAŃ CBOS

WARSZAWA, WRZESIEŃ '98

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

**AUTOPORTRET I OBRAZ ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO POLAKÓW
W LATACH '88 i '98**

AUTOPORTRET: Który z wymienionych rodzajów działalności stanowi obecnie treść Pana(i) życia codziennego? Czemu poświęca Pan(i) najwięcej czasu i energii?

OBRAZ ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO: Czemu obecnie najgorliwiej poświęcają się ludzie, których Pan(i) zna, których Pan(i) spotyka na co dzień?

w procentach

Rok '88				Rok '98			
AUTOPORTRET		OBRAZ ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO		AUTOPORTRET		OBRAZ ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO	
FIGURA (AKTYWNOŚĆ DOMINUJĄCA)							
ŻYCIE RODZINNE	67	ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	72	ŻYCIE RODZINNE	71	PRACA	74
				PRACA	61		
PIERWSZY PLAN							
PRACA	60	ŻYCIE RODZINNE	46		ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	58	
		PRACA	45		ŻYCIE RODZINNE	51	
DRUGI PLAN							
ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	39	WYJAZD ZA GRANICĘ	31	OCHRONA ZDROWIA	33		
OCHRONA ZDROWIA	28			ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	29		
PRZETRWANIE	27			PRZETRWANIE	25		
TŁO							
KORZYSTANIE Z ŻYCIA	21	PRZETRWANIE	21	WYKSZTAŁCENIE	13	WYKSZTAŁCENIE	19
ŻYCIE RELIGIJNE	17	KARIERA ZAWODOWA	15	ŻYCIE RELIGIJNE	13	PRZETRWANIE	18
		KORZYSTANIE Z ŻYCIA	14	KORZYSTANIE Z ŻYCIA	12	OCHRONA ZDROWIA	16
		ŻYCIE RELIGIJNE	12			KARIERA ZAWODOWA	11
		POLITYKOWANIE	11			KORZYSTANIE Z ŻYCIA	10
MARGINES							
WYKSZTAŁCENIE	11	WYKSZTAŁCENIE	9	ŻYCIE KULTURALNE	6	ŻYCIE RELIGIJNE	7
WYJAZD ZA GRANICĘ	9	OCHRONA ZDROWIA	9	DZIAŁANIA SPOŁECZNE	5	PRACA ZA GRANICĄ	7
DZIAŁANIA SPOŁECZNE	7	LENISTWO	6	PODRÓŻE	4	POLITYKOWANIE	6
ŻYCIE KULTURALNE	7	DZIAŁANIA SPOŁECZNE	4	KARIERA ZAWODOWA	3	ŻYCIE KULTURALNE	4
LENISTWO	3	ŻYCIE KULTURALNE	4	PRACA ZA GRANICĄ	2	DZIAŁANIA SPOŁECZNE	4
KARIERA ZAWODOWA	2			LENISTWO	2	PODRÓŻE	3
POLITYKOWANIE	1			POLITYKOWANIE	2	LENISTWO	3

Co stanowi treść naszego życia codziennego, czemu poświęcamy najwięcej czasu i energii? Jakiego rodzaju działaniom poświęcają się ludzie, których znamy, których spotykamy na co dzień? Jakie są nasze najważniejsze cele i pragnienia na najbliższe 5-10 lat? Pytania te zadaliśmy Polakom u schyłku PRL oraz powtórzyliśmy po dziesięciu latach w zupełnie odmiennej rzeczywistości społeczno-politycznej¹. Interesował nas zarówno obraz własnej aktywności ankietowanych, jak i aktywności środowiska społecznego, w którym żyją. Chcieliśmy także poznać aspiracje Polaków oraz dowiedzieć się, w jakim stopniu autoportret, obraz środowiska społecznego oraz aspiracje zależą od położenia społecznego respondentów. Staraliśmy się opisać zmiany w tej dziedzinie w przełomowych dla Polski ostatnich dziesięciu latach.

OBRAZ AKTYWNOŚCI WŁASNEJ I INNYCH

Obraz ten odtworzymy na podstawie odpowiedzi na dwa pytania będące zaproszeniem badanych do zdania re

---

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (98), 16-21 lipca ‘98, reprezentatywna próba losowo-adresowa dorosłych mieszkańców kraju (N=1058). Sondaż, który stanowi tło dla porównań, zrealizowano w dniach 5-19 lipca ‘88 na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców kraju (N=1497).

Tabela 1

w procentach

Czemu obecnie najgorliwiej poświęcają się ludzie, których Pan(i) zna, których Pan(i) spotyka na co dzień?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	VII '88 ²	VII '98
Praca	45	74
Zdobywanie pieniędzy	72	58
Życie rodzinne	46	51
Zdobywanie wykształcenia	9	19
Przetrwanie	21	18
Ochrona zdrowia (leczenie)	9	16
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej	15	11
Korzystanie z życia (rozrywki, inne przyjemności, w '88 też podróże)	14	10
Życie religijne	12	7
Starania o załatwienie pracy za granicą („próby załatwienia wyjazdu za granicę” w '88)	31	7
Politykowanie	11	6
Życie kulturalne	4	4
Działania społeczne dla dobra innych	4	4
Podróże (pozycja dodana w '98)	-	3
Lenistwo	3	3
Respondent był proszony o wybór dokładnie trzech możliwości spośród piętnastu w roku '98 (oraz czternastu w '89).		

Zdaniem badanych, obecnie ludzie w ich środowisku poświęcają się głównie pracy oraz - w mniejszym stopniu - zdobywaniu pieniędzy i życiu rodzinnemu. Inaczej postrzegali Polacy swoich rodaków dziesięć lat temu, podkreślając wtedy przede wszystkim ich zaangażowanie w zdobywanie pieniędzy, rzadziej w pracę i życie rodzinne.

Mówiąc o sobie, badani twierdzą natomiast, że obecnie najwięcej czasu i energii poświęcają życiu rodzinnemu, a w drugiej kolejności - pracy. Takie sfery aktywności jak dbałość o zdrowie czy zdobywanie pieniędzy wymieniane są znacznie rzadziej. Zwraca uwagę fakt, że Polacy bardzo podobnie opisywali własną aktywność przed dziesięcioma laty, w zupełnie innej rzeczywistości społeczno-politycznej.

² W roku '98 zmieniono w pytaniu dwa itemy, które wydają się zupełnie nieaktualne w nowej rzeczywistości: „próby załatwienia wyjazdu za granicę” zastąpiono itemem - „starania o załatwienie pracy za granicą”, a z kategorii „korzystanie z życia (rozrywki, podróże itp.)” wyodrębniono „podróże” jako oddzielną, piętnastą, możliwość zaproponowaną badanym do wyboru.

Tabela 2

w procentach

Który z wymienionych rodzajów działalności stanowi obecnie treść Pana(i) życia codziennego? Czemu poświęca Pan(i) najwięcej czasu i energii?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	VII '88 ³	VII '98
Życie rodzinne	67	71
Praca	60	61
Ochrona zdrowia (leczenie)	28	33
Zdobywanie pieniędzy	39	29
Przetrwanie	27	25
Zdobywanie wykształcenia	11	13
Życie religijne	17	13
Korzystanie z życia (rozrywki, inne przyjemności, w '88 też podróże)	21	12
Życie kulturalne	7	6
Działania społeczne dla dobra innych	7	5
Podróże (pozycja dodana w '98)	-	4
Wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej	2	3
Starania o załatwienie pracy za granicą („próby załatwienia wyjazdu za granicę” w '88)	9	2
Lenistwo	3	2
Politykowanie	2	2
Respondent był proszony o wybór dokładnie trzech możliwości spośród piętnastu w roku '98 (oraz czternastu w '89).		

Jak wynika z wcześniejszych badań, funkcje semantyczne każdego z wymienionych rodzajów aktywności oraz odsetek wskazań wyraźnie zależą od kontekstu, w jakim występują one w pytaniu. Stąd postulat, by analiza dotyczyła głównie pozycji, jaką konkretna forma aktywności zajmuje wśród pozostałych form. Do bardziej wnikliwego opisu wyników zastosowaliśmy więc pewne zasady statystyczne pozwalające na rekonstrukcję pełnego obrazu aktywności, zarówno własnej, jak i innych ludzi⁴.

³ Zob. przypis 2.

⁴ Zob. komunikat CBOS „Kierunki społecznej aktywności”, grudzień '88.

Gdyby ankietowani dokonywali wyborów zupełnie przypadkowo, to każdy z piętnastu rodzajów działalności powinien być teoretycznie wybrany przez 20% z nich (tzw. odsetek oczekiwany przy piętnastu możliwościach, spośród których należało wybrać dokładnie trzy⁵). Przyjęliśmy założenie, że składowa obrazu aktywności jest tym ważniejsza, im większa jest różnica między odsetkiem jej wyborów rzeczywiście dokonanych (stwierdzony w badaniu odsetek empiryczny) a odsetkiem wyborów oczekiwanych. Zgodnie z tym założeniem, tzn. według stosunku odsetka empirycznego do oczekiwanego, wyodrębniliśmy wśród dziedzin aktywności następujące sfery, do określenia których zastosowaliśmy terminologię z zakresu kompozycji obrazu:

- (1) **figura (aktywność dominująca)** - odsetek empiryczny ponad trzykrotnie wyższy od oczekiwanego,
- (2) **pierwszy plan** - odsetek empiryczny ponad dwukrotnie wyższy od oczekiwanego,
- (3) **drugi plan** - odsetek empiryczny mniej niż dwukrotnie wyższy od oczekiwanego,
- (4) **tło** - odsetek empiryczny mniej niż o połowę niższy od oczekiwanego,
- (5) **margins** - odsetek empiryczny więcej niż o połowę niższy od oczekiwanego.

Należy pamiętać, że podział ten, mimo iż oparty na pewnej zasadzie statystycznej, ma charakter aprioryczny, natomiast dobrze odzwierciedla rozumienie terminu „obraz”. **Figure** stanowią te dziedziny aktywności, które respondenci wybierali zdecydowanie najczęściej. Mniej popularne dziedziny tworzą **pierwszy** oraz **drugi plan**. Te, których kosztem przede wszystkim wybierane były pozostałe, utworzyły **tło**, natomiast **margins** to dziedziny aktywności uzyskujące stosunkowo najmniej wskazań.

W wyniku zastosowania opisanego podziału na sfery (figure, pierwszy i drugi plan, tło i margins) uzyskaliśmy dwa rozbieżne obrazy aktywności Polaków - jeden na podstawie relacji badanych o ich własnej aktywności, drugi na podstawie wypowiedzi o formach działania innych osób.

---

⁵ W roku '88, przy czternastu możliwościach podanych do wyboru, odsetek oczekiwany wynosił 21,4.

Tabela 3

w procentach

OBRAZ AKTYWNOŚCI WŁASNEJ		OBRAZ AKTYWNOŚCI INNYCH	
FIGURA (AKTYWNOŚĆ DOMINUJĄCA)			
ŻYCIE RODZINNE	71	PRACA	74
PRACA	61		
PIERWSZY PLAN			
		ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	58
		ŻYCIE RODZINNE	51
DRUGI PLAN			
OCHRONA ZDROWIA	33		
ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	29		
PRZETRWANIE	25		
TŁO			
ZDOBYWANIE WYKSZTAŁCENIA	13	ZDOBYWANIE WYKSZTAŁCENIA	19
ŻYCIE RELIGIJNE	13	PRZETRWANIE	18
KORZYSTANIE Z ŻYCIA	12	OCHRONA ZDROWIA	16
		KARIERA ZAWODOWA	11
		KORZYSTANIE Z ŻYCIA	10
MARGINES			
ŻYCIE KULTURALNE	6	ŻYCIE RELIGIJNE	7
DZIAŁANIA SPOŁECZNE DLA DOBRA INNYCH	5	STARANIA O ZAŁATWIENIE PRACY ZA GRANICĄ	7
PODRÓŻE	4	POLITYKOWANIE	6
KARIERA ZAWODOWA	3	ŻYCIE KULTURALNE	4
STARANIA O ZAŁATWIENIE PRACY ZA GRANICĄ	2	DZIAŁANIA SPOŁECZNE DLA DOBRA INNYCH	4
LENISTWO	2	PODRÓŻE	3
POLITYKOWANIE	2	LENISTWO	3

Rozbieżności między uzyskanymi obrazami wydają się ważne, polegają bowiem głównie na usytuowaniu tych samych dziedzin aktywności w różnych sferach obrazu aktywności własnej oraz innych. Na przykład, *życie rodzinne* tworzy wraz z *pracą* figurę w obrazie aktywności własnej, natomiast w obrazie innych sytuuje się dopiero na pierwszym planie, wymieniane rzadziej niż *zdobywanie pieniędzy*. *Ochrona zdrowia* i *przetrwanie* - znajdujące się na drugim planie w obrazie aktywności własnej - stają się tłem, gdy chodzi o innych, natomiast *życie religijne*, stanowiące element tła, gdy badani mówią o sobie, „spada” na margines w obrazie bliźnich.

Tak więc odmiennie postrzegamy i opisujemy swoje życie codzienne oraz życie osób znanych nam przynajmniej z widzenia. W odniesieniu do siebie bardziej akcentujemy *życie rodzinne, dbałość o zdrowie, przetrwanie i życie religijne*, natomiast w stosunku do innych większy nacisk kładziemy na *zdobywanie przez nich pieniędzy, wspinanie się po szczeblach kariery zawodowej, podejmowanie starań o załatwienie pracy za granicą czy politykowanie*.

W obrazie aktywności własnej figurę tworzą dwie podstawowe sfery życia człowieka - *rodzina i praca*, pierwszy plan pozostaje pusty i dopiero na drugim planie pojawia się, obok *ochrony zdrowia i przetrwania*, odmienny motyw - *zdobywanie pieniędzy*.

Obraz aktywności innych ludzi wyraźnie zdominowany jest przez *pracę*, która sama tworzy jego figurę. Na pierwszym jego planie pojawia się przede wszystkim *zdobywanie pieniędzy*, a w następnej kolejności - *życie rodzinne*. Drugi plan pozostaje całkowicie pusty, dopiero w tle pojawiają się inne, istotne dziedziny aktywności życiowej.

Jaki jest w takim razie zakres podobieństwa obu obrazów? Przede wszystkim w każdym z nich wysoką rangę zajmuje *praca*, stanowiąc figurę (choć wyraźnie rzadziej jest wskazywana w obrazie aktywności własnej niż innych). Podobnie *zdobywanie wykształcenia i korzystanie z życia* mieszczą się w tle każdego z obrazów, natomiast *życie kulturalne, działania społeczne dla dobra innych, podróże i lenistwo* pozostają na ich marginesie.

Przy takim bilansie rozbieżności i podobieństw nasuwa się pytanie, czy opisane różnice między obrazem aktywności własnej i innych wynikają jedynie z odmiennych punktów widzenia na rzeczywistość czy raczej świadczą o istnieniu w świadomości społecznej Polaków dwóch różnych światów - prywatnego i społecznego, których odmiennosc stanowi potencjalne źródło napięć społecznych.

Zanim spróbujemy odpowiedzieć na to pytanie, przyjrzyjmy się, jakie zmiany w postrzeganiu siebie i otaczającego świata społecznego zaszły w ostatnim dziesięcioleciu.

CO ZMieniŁ SIĘ W OSTATNICH DZIESIĘCIU LATACH?

Uwagę zwraca przede wszystkim stabilność autoportretu Polaków. Mimo że ostatnie dziesięciolecie przyniosło zasadniczy przełom w życiu politycznym, społecznym i ekonomicznym kraju, Polacy w swoim mniemaniu niezmiennie najwięcej czasu i energii życiowej poświęcają rodzinie oraz pracy; drugoplanowe okazują się takie dziedziny aktywności, jak: zdobywanie pieniędzy, troska o zdrowie i przetrwanie. Pozostałe sfery działania, w tym tak ważne jak zdobywanie wykształcenia i życie religijne, tworzą tło, a życie kulturalne i działalność społeczna dla dobra innych nadal pozostają na marginesie ogólnego obrazu własnej aktywności.

Istotne zmiany odnotowujemy natomiast w społecznym obrazie aktywności innych ludzi. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę, że obecnie badani znacznie częściej niż dziesięć lat temu podkreślają znaczenie, jakie w życiu Polaków ma praca (wzrost wskazań o 29 punktów) oraz zdobywanie wykształcenia (wzrost wskazań o 10 punktów). Praca stała się wyrazistą figurą w obrazie środowiska społecznego, zdobywanie wykształcenia z marginalnego działania stało się najważniejszym elementem jego tła. Jednocześnie swoją priorytetową pozycję utraciło zdobywanie pieniędzy (spadek wskazań o 14 punktów), które dziesięć lat temu uznawane było za najbardziej znaczące w obrazie aktywności innych. Wzrost rangi pracy i wykształcenia oraz spadek znaczenia zdobywania pieniędzy w obrazie innych to niewątpliwie najbardziej spektakularne przewartościowania, jakie odnotowujemy w świadomości Polaków w ostatnim dziesięcioleciu⁶. Należy dodać, że towarzyszy im obniżenie rangi, jaką w obrazie rodaków u schyłku PRL miało organizowanie wyjazdów za granicę, a także politykowanie. Słabiej niż dziesięć lat temu akcentowane jest też życie religijne bliźnich.

---

⁶ Zob. M. Falkowska „Praca - konieczność czy styl życia?” [w:] „O stylach życia Polaków”, CBOS, Warszawa ‘97.

Tabela 4

w procentach

AUTOPORTRET				OBRAZ ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO			
'88		'98		'88		'98	
FIGURA (AKTYWNOŚĆ DOMINUJĄCA)							
ŻYCIE RODZINNE	67	ŻYCIE RODZINNE	71	ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	72	PRACA	74
		PRACA	61				
PIERWSZY PLAN							
PRACA	60			ŻYCIE RODZINNE	46	ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	58
				PRACA	45	ŻYCIE RODZINNE	51
DRUGI PLAN							
ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	39	OCHRONA ZDROWIA	33	WYJAZD ZA GRANICĘ	31		
OCHRONA ZDROWIA	28	ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	29				
PRZETRWANIE	27	PRZETRWANIE	25				
TŁO							
KORZYSTANIE Z ŻYCIA	21	WYKSZTALCENIE	13	PRZETRWANIE	21	WYKSZTALCENIE	19
ŻYCIE RELIGIJNE	17	ŻYCIE RELIGIJNE	13	KARIERA ZAWODOWA	15	PRZETRWANIE	18
		KORZYSTANIE Z ŻYCIA	12	KORZYSTANIE Z ŻYCIA	14	OCHRONA ZDROWIA	16
				ŻYCIE RELIGIJNE	12	KARIERA ZAWODOWA	11
				POLITYKOWANIE	11	KORZYSTANIE Z ŻYCIA	10
MARGINES							
WYKSZTALCENIE	11	ŻYCIE KULTURALNE	6	WYKSZTALCENIE	9	ŻYCIE RELIGIJNE	7
WYJAZD ZA GRANICĘ	9	DZIAŁANIA SPOŁECZNE	5	OCHRONA ZDROWIA	9	PRACA ZA GRANICĄ	7
DZIAŁANIA SPOŁECZNE	7	PODRÓŻE	4	LENISTWO	6	POLITYKOWANIE	6
ŻYCIE KULTURALNE	7	KARIERA ZAWODOWA	3	DZIAŁANIA SPOŁECZNE	4	ŻYCIE KULTURALNE	4
LENISTWO	3	PRACA ZA GRANICĄ	2	ŻYCIE KULTURALNE	4	DZIAŁANIA SPOŁECZNE	4
KARIERA ZAWODOWA	2	LENISTWO	2			PODRÓŻE	3
POLITYKOWANIE	1	POLITYKOWANIE	2			LENISTWO	3

Dzięki wzrostowi rangi pracy i wykształcenia oraz jednoczesnemu spadkowi znaczenia zdobywania pieniędzy w obrazie innych - przy zasadniczo nie zmienionym obrazie aktywności własnej - możemy mówić o zmniejszeniu się w ostatnim dziesięcioleciu rozbieżności między postrzeganiem przez Polaków samych siebie oraz swojego środowiska społecznego. Inaczej mówiąc, w oczach Polaków '98 ich środowisko społeczne jest bardziej nastawione na pracę, a mniej na zdobywanie pieniędzy, ponadto nieco ważniejsze niż dziesięć lat temu stało się dla niego wykształcenie. Wszystko to upodabnia je do wyobrażenia, jakie Polacy mają o sobie - choć w autoportrecie niewątpliwie większą rolę niż w obrazie innych odgrywa życie rodzinne. Tak więc, mimo utrzymujących się istotnych różnic w obu obrazach, śmiało możemy mówić o wzroście ich podobieństwa w ostatnim dziesięcioleciu.

Wydaje się, że odnotowane upodobnienie się obrazu aktywności własnej oraz środowiska społecznego jest argumentem na rzecz hipotezy, że istniejące między nimi rozbieżności wynikają raczej z odmiennego punktu widzenia niż z istnienia w świadomości Polaków dwóch przeciwstawnych światów - prywatnego i społecznego.

POŁOŻENIE SPOŁECZNE A OBRAZ AKTYWNOŚCI WŁASNEJ I INNYCH

Szukaliśmy odpowiedzi na dwa pytania: w jakim stopniu autoportret ludzi i obraz ich środowiska społecznego uzależnione są od pełnionych przez nich ról oraz cech ich położenia społecznego, a także jak dalece czynniki te określiły zmiany, jakie zaszły w ostatnim dziesięcioleciu w postrzeganiu siebie i swojego otoczenia.

Płeć

Podobnie jak przed dziesięcioma laty, kobiety i mężczyźni częściej i w większym stopniu różni obraz aktywności własnej niż innych. Wynika to z tego, że związany z płcią podział ról społecznych bardziej wpływa na relacje o zachowaniach własnych, świadczących o pełnieniu tych ról, niż na postrzeganie zachowań innych ludzi.

Tabela 5

w procentach

Dziedziny aktywności	Wskazania respondentów (według płci) dotyczące:									
	aktywności własnej					aktywności innych				
	V Cramera	kobiety		mężczyźni		V Cramera	kobiety		mężczyźni	
		VII '88	VII '98	VII '88	VII '98		VII '88	VII '98	VII '88	VII '98
Życie rodzinne	0.12	75	76	60	65		52	53	41	48
Praca		59	59	62	64		47	74	44	73
Ochrona zdrowia, leczenie	0.13	33	39	23	26		9	17	8	15
Zdobywanie pieniędzy	0.22	29	19	51	39	0.09	69	54	76	62
Przetrwanie		30	27	25	24	0.08	22	22	21	15
Zdobywanie wykształcenia		9	14	12	13		10	21	9	17
Życie religijne	0.10	23	16	11	9		13	7	10	7
Korzystanie z życia (w '88 też podróże)		17	11	21	13		12	10	16	10
Życie kulturalne		8	7	7	6		4	5	3	3
Działania społeczne dla dobra innych		6	4	9	5		4	5	4	3
Podróże		-	3	-	5		-	2	-	3
Kariera zawodowa		2	3	2	2		15	10	15	13
Starania o załatwienie pracy (w '88 wyjazdu) za granicą(ę)	0.12	7	1	12	4		28	6	34	8
Lenistwo	0.07	2	1	3	3		6	2	6	3
Politykowanie	0.07	1	1	2	3	0.10	9	4	14	9

Przy istotnych statystycznie różnicach między kobietami i mężczyznami podano współczynniki VCramera.

Kobiety bardziej niż mężczyźni poświęcają się życiu rodzinnemu i religijnemu oraz dbałości o zdrowie. Mężczyźni natomiast częściej swój czas i energię przeznaczają na zdobywanie pieniędzy, starania o załatwienie pracy za granicą, politykowanie i lenistwo (choć te trzy ostatnie dziedziny stanowią raczej margines działalności obu płci).

Ogólnie rzecz biorąc, w autoportrecie kobiet figurę (aktywność dominującą) stanowi życie rodzinne, praca lokuje się na pierwszym planie, na drugim zaś - troska o zdrowie i przetrwanie, w tle znajduje się zdobywanie pieniędzy i wykształcenia oraz życie religijne. Bardzo podobny był autoportret Polek w roku '88, jedynie nieco większą niż dzisiaj rolę

odgrywały w nim dwie konkurencyjne sfery życia: z jednej strony - zdobywanie pieniędzy, z drugiej zaś - życie religijne.

W autoportrecie mężczyzn aktywność dominującą współtworzą praca i życie rodzinne, pierwszy plan jest pusty, na drugim sytuuje się przede wszystkim zdobywanie pieniędzy oraz w dalszej kolejności - ochrona zdrowia i przetrwanie. Obraz aktywności własnej mężczyzn u schyłku PRL był również bardzo zbliżony do dzisiejszego, z tym że wtedy zdobywanie pieniędzy wyraźnie tworzyło jego pierwszy plan.

Jeżeli chodzi o środowisko społeczne, to jest ono podobnie postrzegane przez przedstawicieli obu płci. Zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn figurę w obrazie aktywności innych stanowi praca, z tym że według mężczyzn współtworzy ją także zdobywanie pieniędzy. Kobiety natomiast sytuują zdobywanie pieniędzy wraz z życiem rodzinnym na pierwszym planie, a zdobywanie wykształcenia i przetrwanie - na drugim. U mężczyzn także życie rodzinne tworzy pierwszy plan, jednak pozostałe dziedziny aktywności lokują się w tle lub okazują się marginalne. Należy podkreślić, że przed dziesięcioma laty zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn figurę w obrazie aktywności innych tworzyło wyłącznie zdobywanie pieniędzy. Obecnie jego znaczenie zmalało, natomiast wyraźnie wzrosła ranga pracy, która u obojga płci stała się figurą w obrazie ich środowiska społecznego.

Wiek

Wiek badanych w większym stopniu wpływa na zróżnicowanie ich autoportretu aniżeli obrazu środowiska społecznego. Podobnie, jak w przypadku płci, związany z wiekiem podział ról społecznych bardziej wpływa na relacje o zachowaniach własnych niż na postrzeganie zachowań innych ludzi.

Tabela 6

w procentach

Dziedziny aktywności	Wskazania respondentów (według wieku) dotyczące aktywności własnej						
	VCramera	18-24 lat	25-34	35-44	45-54	55-64	65 i więcej
Życie rodzinne	0.30	40	73	79	78	85	65
Praca	0.41	48	71	79	81	42	29
Ochrona zdrowia (leczenie)	0.36	19	24	23	23	53	64
Zdobywanie pieniędzy	0.25	32	38	36	34	17	7
Przetrwanie	0.18	10	13	28	28	29	44
Zdobywanie wykształcenia	0.56	58	19	6	3	1	0
Życie religijne	0.28	7	7	7	8	22	31
Korzystanie z życia (też podróże)	0.33	38	10	11	6	8	3
Życie kulturalne	0.14	14	8	3	4	8	4
Działania społeczne dla dobra innych	0.10	3	1	5	7	8	4
Podróże	0.12	10	4	4	5	1	2
Kariera zawodowa	0.13	4	6	3	2	0	0
Starania o załatwienie pracy (wyjazdu) za granicą (€)	0.13	6	3	2	1	0	0
Lenistwo		3	2	1	3	4	0
Politykowanie		0	1	2	2	1	4

Przy istotnych statystycznie różnicach między grupami wiekowymi podano współczynniki VCramera.

Wraz z wiekiem systematycznie maleje przede wszystkim zaangażowanie badanych w zdobywanie wykształcenia oraz w przyjemności i rozrywki. W wieku emerytalnym gwałtownie kurczy się też możliwość zdobywania pieniędzy. Odsetek osób poświęcających się głównie pracy systematycznie rośnie aż do osiągnięcia przez badanych wieku 45-54 lat, po czym drastycznie maleje. Podobnie - z tym że do osiągnięcia wieku emerytalnego - rośnie zaangażowanie badanych w życie rodzinne, które wyraźnie spada w najstarszej grupie. Natomiast im starsi są ankietowani, tym częściej wykazują dbałość o swój stan zdrowia, życie religijne oraz o przetrwanie. Obraz aktywności własnej w dużej mierze zależy więc od wieku respondentów. Pozwala to na zarysowanie autoportretów osób przeżywających różne etapy życia.

W autoportrecie najmłodszych respondentów brak aktywności dominującej (figury), na pierwszy plan wysuwa się przede wszystkim zdobywanie wykształcenia, a ponadto praca i życie rodzinne. Drugi plan - to korzystanie z życia i zdobywanie pieniędzy. W tle znajdziemy troskę o zdrowie (sic!) i życie kulturalne, pozostałe dziedziny aktywności - to margines.

Grupy wiekowe znajdujące się w przedziałach od 25 do 54 lat mają wspólny autoportret - figurę współtworzą w nim życie rodzinne i praca, pierwszego planu brak, a na drugim pojawia się przede wszystkim zdobywanie pieniędzy, ochrona zdrowia oraz - u młodszych (25-34 lata) - zdobywanie wykształcenia, u starszych zaś - starania o przetrwanie.

W autoportrecie osób będących w przełomowym wieku przechodzenia na emeryturę figurę stanowi życie rodzinne, pierwszy plan tworzy ochrona zdrowia i, w znacznie mniejszym stopniu, praca, drugi zaś - troska o przetrwanie i życie religijne.

W grupie osób najstarszych, powyżej 65 roku życia, figurę współtworzą dwie dziedziny aktywności - życie rodzinne i ochrona zdrowia, na pierwszym planie znajduje się przetrwanie, na drugim - życie religijne i praca.

Różnice w obrazie aktywności innych ludzi nie są już tak wyraźne jak w przypadku aktywności własnej, niemniej jednak wyraźnie widać wpływ wieku na postrzeganie swojego środowiska społecznego. Ogólnie rzecz ujmując, im starsi badani, tym rzadziej dostrzegają u innych nastawienie na korzystanie z przyjemności życia, tym częściej zaś przypisują im zaangażowanie w życie religijne. Wraz z wiekiem zwiększa się też podkreślanie u innych dbałości o własny stan zdrowia. Zdobywanie wykształcenia najczęściej dostrzegane jest w swoim środowisku przez ankietowanych najmłodszych, po czym wyraźnie maleje, by w grupach wiekowych od 35 do 44 lat i starszych ustabilizować się na najniższym poziomie. Zwraca także uwagę fakt, że - tak samo jak w przypadku obrazu aktywności własnej - odsetek osób dostrzegających u innych poświęcanie się pracy systematycznie rośnie aż do osiągnięcia przez badanych wieku 45-54 lat, po czym drastycznie maleje. Zależności te wskazują, że respondenci opisując swoje środowisko na ogół traktują jako układ odniesienia ludzi w swoim wieku, pełniących z racji tego podobne role społeczne.

Tabela 7

w procentach

Dziedziny aktywności	Wskazania respondentów (według wieku) dotyczące aktywności innych						
	VCramera	18-24 lat	25-34	35-44	45-54	55-64	65 i więcej
Życie rodzinne	0.12	38	53	49	58	52	52
Praca	0.20	63	78	78	85	72	60
Ochrona zdrowia (leczenie)	0.15	15	8	12	18	19	26
Zdobywanie pieniędzy		59	66	60	56	52	52
Przetrwanie	0.13	9	15	25	22	19	19
Zdobywanie wykształcenia	0.20	38	21	15	16	15	14
Życie religijne	0.21	3	3	5	5	6	19
Korzystanie z życia (też podróże)	0.31	32	12	6	6	4	4
Życie kulturalne	0.12	8	5	3	1	5	1
Działania społeczne dla dobra innych	0.11	2	2	7	5	6	2
Podróże	0.17	9	1	3	1	3	1
Kariera zawodowa	0.13	13	18	12	5	12	9
Starania o załatwienie pracy (wyjazdu) za granicą(ę)		6	7	9	6	10	3
Lenistwo		4	2	3	2	4	3
Politykowanie	0.14	0	5	10	9	6	5

Przy istotnych statystycznie różnicach między grupami wiekowymi podano współczynniki VCramera.

Tak więc we wszystkich grupach wiekowych niewątpliwie praca stanowi dominującą aktywność w obrazie innych, a wśród osób o największej aktywności zawodowej (od 25 do 44 lat) figurę dodatkowo współtworzy zdobywanie pieniędzy. W pozostałych grupach zdobywanie pieniędzy sytuuje się na pierwszym planie. U osób w wieku powyżej 25 roku życia na pierwszym planie znajduje się także życie rodzinne. Jedynie w grupie najmłodszych respondentów życie rodzinne wraz ze zdobywaniem wykształcenia i korzystaniem z życia stanowi drugi plan obrazu innych.

Wykształcenie

Wykształcenie ankietowanych (podobnie jak płeć i wiek) silniej określa to, jak postrzegają oni i opisują swoją własną aktywność, aniżeli jaki mają obraz aktywności swojego środowiska.

Najbardziej specyficzny jest autoportret osób z wykształceniem podstawowym. Figurę (aktywność dominującą) stanowi w nim wyłącznie życie rodzinne, na pierwszym planie znajdują się praca i ochrona zdrowia, na drugim zaś - starania o przetrwanie, życie religijne i pieniądze. Pozostałe dziedziny aktywności są w tym obrazie zupełnie marginalne.

Autoportrety osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim są bardzo zbliżone. Figurę współtworzą w nich życie rodzinne i praca. Pierwszy plan pozostaje pusty, na drugim pojawiają się natomiast - zdobywanie pieniędzy (silniej zaakcentowane u osób z wykształceniem zawodowym), ochrona zdrowia, starania o przetrwanie oraz - wyłącznie w grupie osób ze średnim wykształceniem - zdobywanie wykształcenia. U nich też w tle autoportretu pojawia się korzystanie z życia.

Praca i życie rodzinne dominują również w autoportrecie osób z wyższym wykształceniem. W grupie tej brak jest pierwszego planu, a na drugim znajdujemy - obok zdobywania wykształcenia i pieniędzy, a także ochrony zdrowia - korzystanie z życia i jego przyjemności. W tle autoportretu tej grupy sytuuje się życie kulturalne, starania o przetrwanie i kariera zawodowa.

Należy wyraźnie podkreślić, że dziesięć lat temu autoportret Polaków legitymujących się podstawowym wykształceniem był niemal identyczny z dzisiejszym. Od tego czasu nieco zmalało w tej grupie znaczenie przypisywane pracy, pieniądzom i życiu religijnemu, nie odbiło się to jednak na strukturze autoportretu. W przypadku pozostałych grup wykształcenia odnotowujemy zmianę struktury autoportretu, która polega na tym, że wyraźnie zmalała ranga zdobywania pieniędzy, które dziesięć lat temu znajdowało się na pierwszym planie, obecnie zaś sytuuje się na drugim (pierwszy pozostaje pusty).

Tabela 8

w procentach

Dziedziny aktywności	Wskazania respondentów (według wykształcenia) dotyczące:																	
	aktywności własnej								aktywności innych									
	VC	podst.		zawod.		średnie		wyższe	VC	podst.		zawod.		średnie		wyższe		
		VII '88	VII '98	VII '88	VII '98	VII '88	VII '98	VII '88	VII '98		VII '88	VII '98	VII '88	VII '98	VII '88	VII '98	VII '88	VII '98
Życie rodzinne		73	71	65	74	67	70	60	63	0.10	51	52	44	57	45	46	42	45
Praca	0.20	57	47	65	68	60	67	65	69	0.09	52	70	46	77	41	72	36	81
Ochrona zdrowia, leczenie	0.13	45	42	18	29	22	30	18	25	0.09	13	20	6	16	7	15	4	8
Zdobywanie pieniędzy	0.16	29	21	51	39	41	28	42	23		68	56	73	58	72	59	84	60
Przetrwanie	0.09	35	32	24	24	26	23	17	14		19	23	23	15	22	17	22	19
Zdobywanie wykształcenia	0.20	3	7	8	9	17	20	22	25	0.13	7	14	8	16	11	25	13	25
Życie religijne	0.23	32	24	10	9	9	7	10	5	0.16	17	13	10	7	8	3	7	3
Korzystanie z życia	0.12	10	8	27	9	21	15	24	20	0.10	4	7	8	9	6	15	6	11
Życie kulturalne	0.14	2	4	9	4	11	8	10	16		2	2	3	4	6	4	3	5
Działania społeczne dla dobra innych		6	4	4	4	9	5	13	8		4	3	4	5	4	5	6	3
Podróże	0.08	-	2	-	4	-	5	-	8		-	2	-	3	-	3	-	1
Kariera zawodowa	0.17	1	0	2	2	2	3	3	10	0.13	13	7	14	11	19	12	15	23
Starania o załatwienie pracy (wyjazdu) za granicą(ę)		6	2	12	3	11	2	11	0	0.10	25	6	35	10	34	5	34	4
Lenistwo		3	1	3	2	2	3	5	5		8	3	4	2	4	3	7	0
Politykowanie		1	1	2	2	2	2	1	1	0.13	10	3	12	4	12	11	12	7

Przy istotnych statystycznie różnicach między grupami wykształcenia podano współczynniki VCramera.

Wykształcenie badanych wyraźnie słabiej wpływa na zróżnicowanie obrazu aktywności środowiska społecznego. Niezależnie od wykształcenia, praca stanowi w nim figurę, a zdobywanie pieniędzy i życie rodzinne sytuują się na pierwszym planie. U osób z podstawowym wykształceniem drugi plan tworzą starania o przetrwanie i ochrona zdrowia, a tło - zdobywanie wykształcenia i życie religijne. W obrazie grupy badanych z wykształceniem zasadniczym zawodowym brak jest drugiego planu, a tło tworzą starania o zdrowie, przetrwanie i zdobywanie wykształcenia. Zdobywanie wykształcenia znajduje się natomiast na drugim planie w obrazie respondentów legitymujących się zarówno średnim, jak i wyższym wykształceniem.

Należy podkreślić, że dziesięć lat temu obraz środowiska we wszystkich grupach wykształcenia miał odmienną strukturę, zdobywanie pieniędzy tworzyło bowiem wtedy jego figurę, a na pierwszym planie sytuowało się życie rodzinne i praca (jedynie w grupie osób najstarszych praca tworzyła drugi plan). Od tego czasu wyraźnie zmalała ranga zdobywania pieniędzy, wzrosło zaś znaczenie pracy. Zmiany te wyraźnie wiążą się z poziomem wykształcenia badanych - *im wyższe wykształcenie mają Polacy, tym bardziej w ostatnim dziesięcioleciu w obrazie ich środowiska wzrosło znaczenie pracy, a zarazem zmalało znaczenie zdobywania pieniędzy.*

Tabela 9

w procentach

Dziedziny aktywności	Terminy badań	Aktywność własna (wg wykształcenia)				Aktywność innych (wg wykształcenia)			
		podst.	zawod.	śred.	wyższe	podst.	zawod.	śred.	wyższe
PRACA	'88	57	65	60	65	52	46	41	36
	'98	47	68	67	69	70	77	72	81
Różnice '88 - '98		-10	+3	+7	+4	+18	+31	+31	+45
ZDOBYWANIE PIENIĘDZY	'88	29	51	41	42	68	73	72	84
	'98	21	39	28	23	56	58	59	60
Różnice '88 - '98		-8	-12	-13	-19	-12	-15	-13	-24

Trzeba podkreślić, że w autoportrecie badanych zasadniczo nie odnotowujemy większych zmian w odniesieniu do pracy (jedynie wśród osób najmniej wykształconych straciła ona nieco na znaczeniu), natomiast są one ewidentne w odniesieniu do zdobywania pieniędzy - *im wyższe wykształcenie mają Polacy, tym bardziej w ich autoportrecie w ostatnim dziesięcioleciu zmalało znaczenie zdobywania pieniędzy.*

Interesujące wydaje się w tym kontekście ukazanie zmian, jakie zaszły w tym czasie w stosunku do wykształcenia. Ogólnie można jedynie powiedzieć, że znaczenie zdobywania wykształcenia wyraźnie wzrosło jedynie w obrazie środowiska społecznego. Wzrost ten wiąże się z poziomem wykształcenia ankietowanych - znacznie wyraźniejszy jest w grupach ze średnim (o 14 punktów) i wyższym wykształceniem (o 12 punktów) aniżeli wśród badanych mających wykształcenie zasadnicze zawodowe czy podstawowe.

Tabela 10

w procentach

Dziedziny aktywności	Terminy badań	Aktywność własna (wg wykształcenia)				Aktywność innych (wg wykształcenia)			
		podst.	zawod.	śred.	wyższe	podst.	zawod.	śred.	wyższe
ZDOBYWANIE WYKSZTAŁCENIA	'88	3	8	17	22	7	8	11	13
	'98	7	9	20	25	14	16	25	25
Różnice '88 - '98		+4	+1	+3	+3	+7	+8	+14	+12

Tak więc autoportret ludzi, a także obraz ich środowiska społecznego uzależnione są od pełnionych przez nich ról oraz cech ich położenia społecznego. Czynniki te decydują również o zmianach, jakie zaszły w ostatnim dziesięcioleciu w postrzeganiu siebie i swojego otoczenia.

CELE, PRAGNIENIA, ASPIRACJE NA NAJBLIŻSZE 5 -10 LAT

Opisane prawidłowości znajdują potwierdzenie również w sferze aspiracji Polaków, o które pytaliśmy respondentów zarówno w roku '88, jak i obecnie.

Tabela 11

w procentach

Jakie są Pana(i) najważniejsze cele (pragnienia) życiowe na najbliższe 5-10 lat?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	VII '88	VII '98
Aspiracje związane z życiem osobistym i rodzinnym	66	53
Aspiracje statusowo-materialne	57	37
Aspiracje zawodowe, związane z pracą	19	34
Aspiracje mieszkaniowe	40	28
Aspiracje związane z wykształceniem	18	25
Aspiracje ogólnospołeczne*	11	9

Respondentom zadaliśmy pytanie otwarte prosząc o wymienienie tylko trzech najważniejszych spośród swoich celów (pragnień). Odpowiedzi szczegółowe pogrupowaliśmy w 6 ogólnych kategoriach.

* Są to postulaty dotyczące rozwiązania spraw ekonomicznych i społecznych w kraju.

Ostatnie dziesięciolecie przyniosło wyraźny wzrost aspiracji zawodowych (o 15 punktów) oraz - w mniejszym stopniu - związanych z wykształceniem, zarówno swoim własnym, jak i dzieci czy wnuków (o 7 punktów). Jednocześnie wyraźnie zmalało znaczenie aspiracji statusowo-materialnych (o 20 punktów), a także mieszkaniowych (o 12 punktów). W porównaniu z rokiem '88 odnotowujemy także spadek odsetka Polaków (o 13 punktów), którzy wiążą swoje pragnienia ze sferą życia osobistego i rodzinnego.

Należy jednak podkreślić, że **życie osobiste i rodzinne** nadal stanowi dla Polaków najważniejszą sferę życiowych celów i pragnień. Zdecydowanie największą wagę przywiązują do niego ludzie najstarsi (71%). Na ogół jest tak, że im młodszy wiek badanych, tym bardziej konkurencyjne stają się inne pragnienia i cele; wyjątek od tej prawidłowości stanowią najmłodsi, także uczniowie i studenci, spośród których ponad połowa wskazuje życie osobiste i rodzinne jako główny przedmiot swoich aspiracji na najbliższe lata (po wykształceniu i pracy).

Na drugim miejscu w hierarchii ważności pozostają, podobnie jak dziesięć lat temu, choć w znacznie mniejszym wymiarze, **aspiracje statusowo-materialne społeczeństwa**. Ich znaczenie rośnie wraz z wiekiem badanych aż do 45-54 roku życia, po czym - po osiągnięciu przez nich wieku przechodzenia na emeryturę oraz starszego - wyraźnie maleje.

Symptomatyczne jest to, że niemal tak samo wysoką rangę jak cele materialne zyskały obecnie **aspiracje zawodowe związane z pracą**, które dziesięć lat temu wraz z aspiracjami dotyczącymi wykształcenia znajdowały się na końcu tego rankingu.

Obecnie cele i pragnienia związane z pracą zdecydowanie najczęściej deklarują dwie grupy respondentów, znajdujące się w odmiennym położeniu społecznym - uczniowie i studenci (80%) oraz osoby bezrobotne (74%). Dla tych ostatnich z przyczyn oczywistych jest to absolutnie dominująca, najważniejsza w ich życiu sfera pragnień, inne cele pojawiają się w ich wypowiedziach znacznie rzadziej (potrzeby mieszkaniowe - 39%, związane z życiem osobistym i rodzinnym - 29%, statusowo-materialne - 26%, dotyczące wykształcenia - 20%). Natomiast w przypadku uczniów i studentów aspiracje zawodowe są niemal równorzędne z aspiracjami dotyczącymi wykształcenia (87%). Na kolejnym miejscu

wymieniają oni swoje pragnienia i cele dotyczące życia osobistego i rodzinnego (58%), a pozostałe sfery potrzeb mają dla nich wyraźnie mniejsze znaczenie (aspiracje statusowo-materialne - 21%, mieszkaniowe -13%).

Ogólnie rzecz biorąc, wiek badanych jest czynnikiem najsilniej i najbardziej systematycznie wyznaczającym aspiracje zawodowe Polaków. Praca okazuje się najważniejszym celem, pragnieniem na najbliższe lata dla ponad trzech czwartych najmłodszych respondentów (18-24 lat), którzy ponadto przywiązują dużą wagę do wykształcenia (55%) oraz życia osobistego i rodzinnego (53%). Stanowi ona główną wartość także dla prawie połowy ankietowanych w wieku od 25 do 34 lat, choć w tej grupie ważniejsze od pracy stają się aspiracje mieszkaniowe (55%), znaczenia nabierają także potrzeby statusowo-materialne, wskazywane równie często jak aspiracje rodzinne (po 42%). W grupie badanych w wieku od 35 do 44 lat najczęściej wymieniane są natomiast aspiracje statusowo-materialne (45%), a praca (38%) traktowana jest na równi z innymi celami. W starszej grupie wiekowej (45-54 lata) wyraźnie dominują już potrzeby związane z życiem osobistym i rodzinnym (52%) oraz statusowo-materialne (50%), natomiast aspiracje dotyczące pracy deklaruje mniej niż jedna trzecia badanych. Znaczenie pracy, co zrozumiałe, drastycznie spada wśród badanych będących w wieku przechodzenia na emeryturę (55-64 lata), spośród których tylko 8% przywiązuje do niej szczególną wagę - ich pragnienia na najbliższe 5 -10 lat wiążą się głównie ze sferą życia osobistego i rodzinnego (68%), w mniejszym stopniu z dobrami materialnymi (31%). Podobne są potrzeby osób najstarszych (65 lat i więcej), wśród których zainteresowanie pracą niemal zanika (4%). Ciekawe natomiast, że w dwóch najstarszych grupach wiekowych wyraźnie rozwijają się pragnienia dotyczące spraw ogólnospołecznych. Wśród badanych w wieku od 55 do 64 lat wymienia je prawie co piąty, wśród najstarszych zaś - niemal co czwarty. Trzeba podkreślić, że potrzeby tego typu są zupełnie nieobecne u najmłodszych respondentów, także w środowisku uczniów i studentów, a w innych grupach pojawiają się marginalnie. Opis ten dobrze ilustruje, jak bardzo cykl życiowy determinuje sferę naszych aspiracji, pragnień i celów.

Sferą aspiracji, która w naszym społeczeństwie nabiera coraz większej wagi, jest **zdobywanie i doskonalenie wykształcenia**. Wyraźnie wiąże się ono nie tylko z cyklem życiowym ludzi, ale także z ich pozycją społeczno-zawodową. Oczywiście, że wykształcenie stanowi przedmiot pragnień i celów przede wszystkim uczącej się młodzieży (87%), ludzi w wieku od 18 do 24 lat (55%). Jest ono natomiast wyraźnie niedoceniane w grupach, które z racji złego położenia społecznego powinny być zainteresowane zmianą swojej sytuacji życiowej przez podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Należą do nich głównie rolnicy, spośród których jedynie co dziesiąty deklaruje aspiracje w tej dziedzinie, ludzie z wykształceniem podstawowym (14%) i zasadniczym zawodowym (21%) oraz bezrobotni (20%). Zwraca też uwagę małe zainteresowanie kształceniem się w środowisku osób pracujących na własny rachunek (20%).

Mimo że ostatnie dziesięciolecie przyniosło zasadniczy przełom w życiu politycznym, społecznym i ekonomicznym kraju, autoportret Polaków pozostał stabilny. Niezmiennie najwięcej czasu i energii życiowej poświęcamy rodzinie oraz pracy; drugoplanowe okazują się takie dziedziny aktywności, jak: zdobywanie pieniędzy, troska o zdrowie i przetrwanie. Pozostałe sfery działania, w tym tak ważne jak zdobywanie wykształcenia i życie religijne, tworzą tło dla tego autoportretu, a życie kulturalne i działalność społeczna dla dobra innych nadal pozostają na marginesie ogólnego obrazu własnej aktywności.

Istotne zmiany odnotowujemy natomiast w obrazie aktywności swojego środowiska społecznego. Obecnie badani znacznie częściej niż dziesięć lat temu podkreślają znaczenie, jakie w życiu Polaków ma praca oraz zdobywanie wykształcenia. Praca stała się wyrazistą figurą w obrazie środowiska społecznego, zdobywanie wykształcenia z marginalnego zajęcia

stało się najważniejszym elementem jego tła. Jednocześnie swoją priorytetową pozycję utraciło zdobywanie pieniędzy, które dziesięć lat temu uznawane było za najbardziej znaczące w obrazie aktywności innych. Wzrost rangi pracy i wykształcenia w obrazie innych oraz spadek znaczenia zdobywania pieniędzy to niewątpliwie najbardziej spektakularne przewartościowania, jakie odnotowujemy w świadomości Polaków w ostatnim dziesięcioleciu.

Ostatnia dekada przyniosła także wyraźny wzrost aspiracji zawodowych oraz mniejszy - aspiracji związanych z wykształceniem. Jednocześnie wyraźnie zmalało w społeczeństwie znaczenie aspiracji statusowo-materialnych, także mieszkaniowych. W porównaniu z rokiem '88 odnotowujemy również spadek odsetka Polaków, którzy wiążą swoje pragnienia i cele na najbliższe 5-10 lat ze sferą życia osobistego i rodzinnego.

Opracowała
Bogna WCIÓRKA

A N E K S

PODZIAŁ NA REGIONY W BADANIACH CBOS

1. Region północny:

09 woj. elbląskie
10 woj. gdańskie
17 woj. koszalińskie
26 woj. olsztyńskie
39 woj. słupskie
41 woj. szczecińskie

2. Region zachodni:

11 woj. gorzowskie
12 woj. jeleniogórskie
20 woj. legnickie
45 woj. wałbrzyskie
47 woj. wrocławskie
49 woj. zielonogórskie

3. Region środkowozachodni:

05 woj. bydgoskie
13 woj. kaliskie
16 woj. konińskie
21 woj. leszczyńskie
29 woj. piłskie
32 woj. poznańskie
44 woj. toruńskie
46 woj. włocławskie

4. Region środkowy:

01 woj. warszawskie
07 woj. ciechanowskie
24 woj. łódzkie
30 woj. piotrkowskie
31 woj. płockie
34 woj. radomskie
37 woj. sieradzkie
38 woj. skierniewickie

5. Region wschodni:

02 woj. białkopodlaskie
03 woj. białostockie
06 woj. chełmskie
22 woj. lubelskie
23 woj. łomżyńskie
28 woj. ostrołęckie
36 woj. siedleckie
40 woj. suwalskie
48 woj. zamojskie

6. Region południowo-wschodni:

15 woj. kieleckie
18 woj. krakowskie
19 woj. krośnieńskie
25 woj. nowosądeckie
33 woj. przemyskie
35 woj. rzeszowskie
42 woj. tarnobrzeskie
43 woj. tarnowskie

7. Region południowo-zachodni:

04 woj. bielskie
08 woj. częstochowskie
14 woj. katowickie
27 woj. opolskie

Tabela 1. Jakie są Pana(i) najważniejsze cele (pragnienia) życiowe na najbliższe 5-10 lat? Prosimy podać tylko trzy najważniejsze cele. 1 - Aspiracje związane z życiem osobistym i rodzinnym; 2 - Aspiracje mieszkaniowe; 3 - Aspiracje związane z wykształceniem; 4 - Aspiracje zawodowe, związane z pracą; 5 - Aspiracje statusowo-materialne; 6 - Aspiracje ogólnospołeczne; 7 - Inne; 8 - Trudno powiedzieć

	(%)								
	1	2	3	4	5	6	7	8	Liczba osób
Ogółem	53	28	25	34	37	9	5	3	1055
Płeć									
Mężczyźni	50	29	22	35	40	8	6	3	501
Kobiety	55	26	28	34	35	11	4	3	554
Wiek									
18-24 lat	53	31	55	76	28	0	1	1	147
25-34	42	55	23	48	42	3	3	1	188
35-44	41	37	34	38	45	7	3	2	212
45-54	52	15	24	30	50	7	4	4	209
55-64	68	16	7	8	31	18	3	6	132
65 lat i więcej	71	8	4	4	20	24	13	1	167
Miejsce zamieszkania									
Wieś	53	26	18	36	32	10	5	4	393
Miasto do 20 tys.	47	34	27	41	39	11	4	4	125
od 21 do 100 tys.	54	28	32	33	46	8	3	3	204
101-500 tys.	50	29	25	29	43	10	3	3	191
501 tys. i więcej mieszk.	60	25	30	34	31	10	2	0	140
Region									
Północny	41	37	20	44	31	8	2	1	112
Zachodni	65	36	25	34	39	9	8	0	121
Środkowozachodni	58	23	20	29	43	7	0	3	165
Środkowy	55	21	34	37	29	10	2	3	168
Wschodni	52	24	27	38	36	10	6	6	118
Południowo-wschodni	43	29	25	33	36	11	7	3	170
Południowo-zachodni	56	28	23	31	44	10	6	2	201
Wykształcenie									
Podstawowe	58	17	14	26	31	15	6	3	321
Zasadnicze zawodowe	48	36	21	35	44	7	3	3	303
Średnie	54	28	37	43	35	6	4	2	334
Wyższe	50	36	29	32	46	11	4	2	96
Grupa społ.-zaw. pracujący									
Kadra kier., inteligencja	43	40	37	42	46	4	5	3	88
Prac. umysł. niż. szczebla	55	27	38	33	46	5	0	3	107
Pracownicy fiz.- umysł.	46	45	34	48	47	3	3	2	72
Robotnicy wykwalifikowani	46	35	29	30	49	4	3	5	115
Robotnicy niewykwalifik.	47	42	27	53	43	7	0	3	67
Rolnicy	37	15	10	36	45	10	5	0	50
Pracujący na własny rach.	51	42	20	42	42	3	3	0	47
Bierni zawodowo									
Renciści	65	12	8	9	36	20	6	6	136
Emeryci	69	13	6	5	23	21	11	2	182
Uczniowie i studenci	58	13	87	80	21	0	3	0	55
Bezrobotni	29	39	20	74	26	3	4	4	79
Gospodynie domowe i inni	60	41	27	45	30	11	5	0	55
Pracuje w:									
sferze budżetowej	44	42	31	31	47	5	2	3	122
sekt. państw., publicznym	50	33	38	34	45	8	4	5	111
sp. własc. pryw. i państwa	55	25	31	52	49	3	1	0	91
sekt. pryw. poza rolnict.	49	40	31	40	43	4	2	3	199
prywatnym gosp. rolnym	38	20	14	39	41	8	2	0	62
Dochody na jedną osobę									
Do 275 zł	46	23	22	45	40	10	2	4	173
276 - 399	52	33	21	30	41	12	6	2	178
400 - 549	56	26	28	30	39	9	4	2	257
550 - 799	60	29	21	25	35	10	3	2	135
Powyżej 799 zł	56	31	29	40	37	9	7	2	138
Ocena własnych war. mater.									
Złe	53	25	17	33	41	13	4	3	276
Średnie	52	27	24	32	36	10	4	3	493
Dobre	55	31	35	39	35	6	5	2	287
Udział w prakt. religijnych									
Kilka razy w tygodniu	64	20	19	14	33	20	4	3	61
Raz w tygodniu	56	25	24	36	37	11	4	3	534
Kilka razy w miesiącu	50	35	25	28	42	9	4	4	159
Kilka razy w roku	45	36	28	39	41	6	4	1	198
W ogóle nie uczestniczy	50	21	28	40	27	2	10	4	103
Poglądy polityczne									
Lewica	54	29	30	31	39	9	3	2	265
Centrum	51	31	29	43	38	6	3	1	291
Prawica	54	26	23	31	41	13	6	2	282
Trudno powiedzieć	53	23	17	31	29	11	5	6	217